

Kollektív életrajzok: diplomaták generációinak hatása a nemzetközi kapcsolatokra (1871–1914)

Az 1890-es évektől kezdve egyre több diplomata hitte azt, hogy hamarosan háborús konfliktus fog kirobbanni, sőt akadt olyan is, aki siettetni akarta annak bekövetkeztét. *Sönke Neitzel* tanulmányában ennek a problémának a feltárására vállalkozik a korabeli diplomaták külpolitikai gondolatrendszerének elemzésével, kitérve a befolyásoló tényezőkre. Ezzel az 1871–1914 közötti időszak nemzetközi eseményeit helyezte más megvilágításba.

Sönke Neitzel német történész, jelenleg a Nemzetközi Kapcsolatok Története Intézet oktatója a Londoni Egyetem Közgazdasági és Politikatudományi Karán. Fő kutatási területei közé tartozik az első és a második világháború hadtörténete, Németország történelme a XX. század első felében, az intenzív gyarmatosítás nemzetközi eseményei az 1880-as évektől kezdődően. Jelen tanulmánya a legújabb, „Az értelmiségiek kultúrája” nevű kutatási projektjéhez kapcsolódik, amelynek az a célkitűzése, hogy megpróbáljon választ adni a XIX. század nagy változásaira, és feltárja azokat az eszméket, valamint azok hatásait, amelyek jelentős mértékben meghatározták a nemzetközi események alakulását.

A tanulmány diplomáciatörténeti szintézis mentalitás- és társadalomtörténeti megközelítéssel, amelyet a diplomaták részletes életrajzi ismertetése egészít ki, a téma széles körű historiográfiai áttekintésével. Főként a német diplomáciai kar elemzésével foglalkozik, de kitér az angol, a francia és az osztrák–magyar diplomáciai testület vizsgálatára is.

Sönke Neitzel először a generáció fogalmát tisztázza, majd ismerteti a diplomatákkal kapcsolatos nézeteket. Rámutat arra, hogy a kutatók a generációt gyakran a korosztály szinonimájaként használják, viszont *M. Rainer Lepsius* német szociológus munkásságára alapozva elismerik azt, hogy a történelmi változások több korosztályt is érintettek. Ennek megfelelően a korosztályok közötti összefüggéseket is felhasználták egy-egy generáció meghatározásakor. *Martin Doerry* német újságíró és történész alkotta meg a sokat idézett vilmosi generáció fogalmát, azokat sorolva ide, akik 1853 és

1865 között születtek, és életük javarészét még a bismarcki korszakban töltötték el. Közös jellemzőként a hatalomhoz való ragaszkodást, az agresszivitást jelölte meg, vagyis azokat tartotta a fenti generációhoz tartozóknak, akiknek a külpolitikai elképzeléseiben a birodalmi nagyság, a világosan meghatározott ellenség- és barátkép játszotta a központi szerepet.

A „hosszú XIX. század” utolsó évtizedeiben a nemzetközi kapcsolatok rendszere kétségkívül átalakult: ekkor lendült fel újult erővel a gyarmatosítás, amely alapjában változtatta meg a külpolitikai kérdéseket. A tanulmány ehhez kötődve arra keresi a választ, mennyire érzékelték a diplomaták ezeket a változásokat, milyen szerepet játszottak azok elindításában. A kutatás az 1820 és 1870 között született diplomatákra irányul, akik legalább tíz évet töltöttek el a külügyminisztérium kötelékében.

A szerző emellett árnyalni szeretné azt a képet, hogy a diplomáciai testület homogén társadalmat alkotva elkülönül a világtól. Ez a megállapítás úgy tűnik, hogy megállja a helyét a német diplomáciai karral kapcsolatban, hiszen a német diplomaták többsége hasonló családi háttérrel rendelkezett, ugyanúgy nemesi, junkerszármazású volt, tanulmányait ugyanazokon a neves egyetemeken végezte. Ezenkívül befolyásoló tényezőnek számított maga a német kancellár, Otto von Bismarck is, aki nem hagyta mások egyéni gondolatait kibontakoztatni, csak a saját elképzeléseire hagyatkozott. Sokan emiatt gondolják úgy, hogy a korszakra vetítve nem lehet történeti generációról beszélni. Mindezek figyelembe vételével végezte el alapos elemzését Sönke Neitzel, aki négy generációt különböztet meg esszéjében.

Az első csoportba azokat a diplomatákat sorolta, akik 1820 és 1840 között születtek. A vizsgálatot Kurd von Schlözer pályájának ismertetésével kezdi, aki Washingtonban és a Vatikánban szolgált porosz követként. Levelezései széles látóköréről árulkodnak, a diplomata nem hagyta figyelmen kívül pl. az orosz vasútépítés lehetséges következményeit és az orosz-brit kapcsolatok alakulását sem. Ugyanakkor igazi hazafi volt, így örömmel fogadta az egyesítéshez vezető háborúkat és a német egység létrejöttét, viszont Bismarck munkásságát kritikusán szemlélte. Az 1871 utáni eseményeket szkepticizmussal nézte, elítélte a hegemon német törekvéseket, a német népet még gyerekek tartotta a világpolitikai szerephez.

A következő példa Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst, aki párizsi követként kezdte, majd 1894-től kancellár lett. Külpolitikai nézeteiben azonososságot mutat Schlözerrel, a bismarcki politika elvét elfogadta, a háborút szükséges dolognak tartotta a cél eléréséhez. 1871 után a status quo mellett állt ki, szorgalmazta Franciaország elszigetelését, az orosz és az osztrák-magyar kapcsolatok fenntartását. Támogatta a flottaprogramot is, mégis

a Weltpolitik eszméjével nem tudott azonosulni, a gyarmati törekvéseket szkeptikusan szemlélte.

Sönke Neitzel ezek után az 1830-as évek szülötteire tér át, kimutatva, hogy valójában ők sem vonatkoztattak el a bismarcki program kereteitől, sőt akadtak olyanok is, akik nyíltan vállalták, hogy a politika nem érdekli őket, társadalmi presztízsként tekintettek csupán a munkájukra. Egyetlen kivételt talált Max von Brandt személyében, aki 1875 és 1893 között Kínában volt német követ. Brandt felismerte Kína és Japán egyre növekvő szerepét, valamint a gyarmat- és a flottapolitikát fontosnak tartotta a célok eléréséhez. Nála megjelentek a szociáldarwinista gondolatok is, amelyeket igyekezett átültetni a külpolitikába.

A következő csoportba a szerző az 1841 és 1852 között született diplomátákat sorolja, pl. Adolf Marschall von Biebersteint, Bernhard von Bülowt és Kiderlein-Wächtert, akiknél már a birodalomépítés gondolata jól kimutatható. Bieberstein badeni ügyvédként kezdte, harcolt az 1870–1871-es német-francia háborúban, az 1894–1895-ös kínai-japán háború ideje alatt lett külügyminiszter. A konfliktust értékelve úgy látta, hogy Európa elveszik a pánamerikai és a japán törekvések között, ezért szorgalmazta az aktív gyarmatosító külpolitikát, követendő példaként állítva Nagy-Britanniát Németország elé.

Bülow neve szorosan összefonódott a Weltpolitikával, teljesen a flotta- és a gyarmatosító program mellé állt, azonban nem akart mindenáron háborút. Kiderlein-Wächter külpolitikai nézetében egyaránt szerepet játszottak az idős Bismarck elképzelései és a Weltpolitik gondolata. Viszont csak fekete-fehéren látta az eseményeket, a nemzetközi szereplőket barátra és ellenségre osztotta fel, nem volt képes olyan árnyalt gondolkozásra, mint a volt kancellár.

A tanulmány írója hangsúlyozza, hogy az ehhez a csoporthoz tartozók valójában tovább kívánták fejleszteni Bismarck politikáját, Németország nemzetközi elismertetését akarták elérni, de a megoldást nem a háborúban látták. Igazából átmenetet képeznek az előttük álló és az utánuk következő generációk között, így Sönke Neitzel szerint az 1840-es évek szülötteit nem lehet politikai generációnak nevezni.

Az újabb csoport diplomatai, akik 1853 és 1865 között születtek, már olyan külügyminisztériumban dolgoztak, ahol szabadabb volt a légkör, jobban kibontakozhattak az egyéni gondolatok. Valamint ez a korosztály más tapasztalatokkal nőtt fel, mint az idősebb társai, számukra a német egysítés valaminek a kezdetét jelentette, és úgy érezték, hogy nagy dolgokra hivatottak. Ide sorolható pl. Franz von Reichenau, aki vatikáni követ is

volt. A külpolitikát tekintve többet akart, mint amennyit a kancellár meghirdetett, úgy gondolta, hogy csak az intenzív gyarmatosítás segíthet abban, hogy Németország felvegye a versenyt az Amerikai Egyesült Államokkal, Nagy-Britanniával és Oroszországgal. A német diplomata úgy vélte, hogy az említett országok közül az Egyesült Államok és Oroszország a követendő minta: az előbbi esetében a protestáns egyház súlyát, a németekhez hasonló magatartást emelte ki, míg az orosz államot erős monarchiának látta, ezért szorgalmazta a velük való szövetséget – ennek érdekében hajlandó volt Konstantinápoly orosz kézre juttatására.

A tanulmány szerzője ennél az elemzésnél mutatja ki, hogy bár az előző korosztály mindig hatott a következőre, mégis jelentős eltérések jelentkezhetnek. Pl. Schlözer befolyása kétségtelen Reichenaurra, ám az eltérő tapasztalatok miatt más és más célokat tűztek ki a német diplomácia elé: az előbbi álma a német egység megteremtése, majd annak elérése után a status quo volt, míg „utódja” Németországot világhatalomként kívánta látni.

Sönke emellett a kivételekre is felhívja a figyelmet, ugyanis II. Vilmos német császár (1888–1918) uralkodása alatt nem minden német diplomata állt ki a gyarmatosítás programja mellett. Ilyen volt Johann Heinrich von Bernstorff, aki úgy viselkedett, mint egy brit diplomata, amely magatartás családi háttérének ismeretében válik érthetővé. Londonban született, édesapja ott szolgált porosz követként, számára az angol második anyanyelv lett. Így Bernstorff esetében a családi kötelékek, élmények sokkal erősebbnek bizonyultak.

Az 1866 és az 1880 közötti időszak szülöttei már az elkerülhetetlen háborúról beszéltek. A szerző példaként Oskar Trautmannt említi meg, aki 1905-ben lépett a külügyminisztérium kötelékébe, Szentpétervárott és Nankingban teljesített szolgálatot. Naplója türelmetlenségéről árulkodik, pl. az 1911-es marokkói válság idején úgy látta, hogy az angol, a francia és az orosz diplomácia cselekszik, míg Németország konkrét tettek helyett csak tárgyal. Nemcsak a külpolitikai lépésekkel szemben fejezte ki elégedetlenségét, hanem a belpolitikában kitűzött célokat is kevésnek értékelte, úgy vélte, hogy a német gazdasági és kulturális sikerek alapján nem ez várható el. Szorgalmazta az aktív fellépést, akár erőszak alkalmazásával is, hogy Németország megelőzze a többi államot.

Sönke Neitzel szerint valójában két csoportra lehet osztani a diplomatákat: az első két generációnál a legfőbb cél Németország létrehozása, és helyzetének megszilárdítása volt, míg az őket követők túl kívántak lépni ezen a kereten, aktív külpolitikáról és birodalomépítésről beszéltek. Ezután a szerző összegzi a befolyásoló tényezőket; elsősorban a külügyminiszté-

rium hatását emeli ki, amely az illető diplomata külföldi szolgálata esetén sem veszett el. Ezt a családi hagyományok, beidegződések csak ritkán írták felül, mint ahogy Bernstoff esete bizonyítja. Ugyanígy erősnek bizonyult ez Hermann Speck von Sternburgnál, aki 1903 és 1908 között Washingtonban volt német követ. Bár édesanyja angol volt, mégis az amerikai hatás vált érezhetővé amerikai felesége és szolgálata révén, ennek ellenére az oroszellenesség és a szociáldarwinista tanok hatásai ugyanúgy megjelentek a gondolkodásában. A tanulmány írója szerint megállapítható, hogy a diplomaták berögzült sztereotípiák, ellenségek képek mentén alkottak véleményt, ezeket a személyes tapasztalatok kisebb mértékben, a különböző kulturális kapcsolatok csak nagy ritkán tudták befolyásolni.

A tanulmány végén a szerző rövid kitekintést tesz a brit, a francia és az osztrák–magyar diplomáciai karra, hogy vajon náluk is megfigyelhetők-e a külpolitikai gondolkodás változásai, mutatnak-e rokon vonásokat a németekkel. A briteknél az 1880-as évekig kevésbé jelentkeztek a szociáldarwinista szölamok. Bár a Foreign Office hivatalosan 1895-ben adta fel a „splendid isolation”, azaz a „fényes elszigetelődés” politikáját, akkor sem tudtak igazán teret hódítani az új eszmék, a legtöbb diplomata nyíltan elítélte ezeket. És ez igaz volt az 1871 és 1908 között Németországban szolgált követekre is, akik még a régi diplomácia hívei voltak, így szorgalmazták a németekkel való kapcsolatok javítását, ellentétben VII. Edward brit uralkodóval (1901–1910). Csak 1905-ben, Edward Grey külügyministersége idején jelent meg az a korosztály, amely azonosulni tudott az új gondolatokkal, ekkor ugyanis olyan vagyon és cím nélküli arisztokraták lettek diplomaták, akik már nem az elit magániskolákban, hanem a közoktatási intézményekben végezték tanulmányaikat. Ennek köszönhetően Nagy-Britanniát világhatalommá kívánták tenni, nem elégedtek meg az „Európa vezető állama” címmel. Megváltozott az ellenségkép is, míg korábban az orosz szövetség mellett álltak ki, most Oroszország ellenséggé vált. De mindekelelt Németország lett az első számú ellenség annak gazdasági sikerei miatt, tartva attól, hogy majd ellenük fordul. Sönke Neitzel úgy véli, hogy ezzel a csoporttal állítható párhuzamba a vilmosi generáció, akik a magasabb színvonalú képzettség ellenére a németekhez hasonlóan gondolkodtak, mert fiatalokukban Darwin írásait olvashatták, és a gyarmatosítás új szakaszát élték át.

Az Osztrák–Magyar Monarchia esetében a hódító törekvések a Balkán felé irányultak. A tanulmány szerzője meglátása szerint Alois Lexa Graf von Aehrenthal közös külügyminiszter köré gyűlhetett össze az a csoport, amely megfeleltethető a vilmosi generációnak. Ezt az 1906-tól kezdve foly-

tatott aktívabb, energikusabb külpolitika támasztja alá, valamint az, hogy a diplomaták többsége legkésőbb 1913 őszétől kezdve kereste a háború lehetőségét.

Sönke Neitzel a francia diplomáciai kar elemzésekor annak sajátosságait emeli ki. Ezek a jellegzetességek részben annak köszönhetőek, hogy Franciaországnak 1870 után más kihívásokkal kellett szembenéznie, hiszen egy vesztes háború után kellett visszanyernie erejét és presztízst. Így a külpolitikai elképzelésekben az volt a fő kérdés, hogyan legyenek biztonságban Németországtól, és miként építsék ki saját gyarmatbirodalmukat. Ezekre más-más válaszok születtek az évek folyamán, ám a különbségek nem a korosztályok eltérő felfogásaiból fakadtak, hanem a pártpolitikai beállítottságokból. A szerző véleménye szerint egységes külpolitikai világnézet csak az első világháború után alakult ki a franciáknál.

Sönke Neitzel ezzel a tanulmányával megmutatta azt, hogy egy-egy esemény megítélésekor mennyi tényezőt kell figyelembe venni, kezdve az adott korra jellemző általános felfogáson át, a kérdéses politikai csoport elképzelésein keresztül, az egyes szereplők gondolkodásáig. Ezzel új utat nyitott a nemzetközi kapcsolatok története kutatásában, hiszen a mentálitástörténet segítségével feltárhatóvá válik a történész számára az, hogy mik voltak a különböző cselekvések okai, mi idézte elő a nagy változásokat.

Sönke Neitzel: *Diplomatie der Generation? Kollektivbibliographische Perspektiven auf die Internationalen Beziehungen 1871–1914.* [Generációk diplomáciája? Kollektív életrajzi távlatok a nemzetközi kapcsolatokban (1871–1914)], In: *Historische Zeitschrift*, Band 296, Hefte 1, 2013, 84–113.

Váradi Katalin